

Forord

Romanen *Deutschstunde* af Siegfried Lenz, der udkom i 1968, handler blandt andet om den fiktive maler Max Ludwig Nansen. Han har mange lighedspunkter med virkelighedens maler Emil Nolde, og selvom det ikke er en decideret nøgleroman, er det den gængse opfattelse, at Nansen i sin grundkarakter repræsenterer Nolde, der oprindeligt hed Hansen. Romanen blev i Tyskland hurtigt en klassiker, og derfor har mange sikkert først lært Nansen at kende, før de kom i berøring med Nolde.

Max Ludwig Nansen er retlinet og sympatisk; han er kommet i et modsætningsforhold til nazisterne, fordi de har forbudt ham at male, hvilket han ikke kan lade være med. Derfor kæmper han sin egen stille kamp mod nazisterne; midt i en mørk tid repræsenterer han lyset. Vi møder ham da også i et af romanens vigtigste kapitler netop på grund af lyset.

Nansen er fuldstændig opslugt af sit arbejde med et maleri og har derfor sjusket med mørklægningsgardinet i sit atelier. Det forbudte lys, der trænger ud i den mørke efterårsnat i marsklandet, hidkalder stedets nidkære politibetjent, der konstaterer, at maleren faktisk overtræder hele to forbud på en gang: ikke alene forbuddet mod udtrængende lys fra et vindue, men også forbuddet mod at male, et forbud, som nazisterne som sagt har pålagt ham. Betjenten er svært tilfreds med sin opdagelse, og siger, at han er nødt til at melde det. Til det svarer maleren: *Godt, [...] hvis du tror, at man skal gøre sin pligt, så mener jeg det modsatte: man skal gøre noget, der strider mod pligten. Pligt, det er for mig kun et blindt princip. Man kan ikke undgå at gøre noget, som den ikke forlanger.*¹ I sandhed et vigtigt opgør med pligten, specielt når den håndhæves i urettens navn. Nansen er den frygtløse oprører, der ikke lader sig kue af nazisternes vilkårlige opfattelse af ret og uret. Han følger sin egen samvittighed.

I et kortere resume over Nansens liv sættes der yderligere en tyk streg under hans modige frygtløshed over for magthaverne. Da nazisterne i 1933 tilbyder ham stillingen som leder af den Statslige Kunsthøjskole, afslår han i et telegram med følgende ordlyd: *Tak for den ærefulde udnævnelse stop Leder af farveallergi stop Brun*² *er blevet diagnosticeret som udløsende faktor stop Med beklagelse og i hengivenhed Nansen maler.*³ Ingen tvivl om, hvor Nansen står i forhold til nazisterne.

På grund af sin klassikerstatus har *Deutschstunde* i mange år været medvirkende til at forlene virkelighedens Nolde med et skær af stille og uforfærdet modstand mod nazisternes uret.⁴

Også jeg læste Lenz' roman langt inden jeg lærte Nolde nærmere at kende. Og billedet af Nansen og dermed også af Nolde var stadig i min bevidsthed, da jeg mange år senere engang i 1980'erne for første gang besøgte Nolde-museet i Seebüll. Som for de fleste var det en sansemættet oplevelse at komme ind i kunstnerens eget hjem langt ude i marsken og se mange af de farvemættede og stærke billeder der, hvor de var blevet skabt. Også den frodige have midt i den barske natur ved Vestkysten havde sin egen indtagende fortryllelse på en smuk sommerdag. Så Nolde og hans kunst og hans kamp mod nazisterne blev for mig nu sat ind i en ramme, hvor hans særprægede store klods af et hus midt i den både idylliske og barske marsknatur havde sin egen paradokse skønhed. Mit billede af modstandskæmperen Nolde, hans kunst og huset og haven i Seebüll smeltede sammen til et Gesamtkunstwerk.

¹ Siegfried Lenz: *Deutschstunde*, side 154

² brun var nationalsocialismens farve

³ Ibid. side 148

⁴ Jf. Artikel af Jochen Hieber i *Frankfurter Allgemeine*, 25. April 2014: *Wir haben das Falsche gelernt*

Siden er det blevet til flere besøg i Seebüll, og hver gang er jeg taget derfra med en fornemmelse af at have fået del i en verden, der både kan være smuk og foruroligende, gådefuld og afslørende, inkluderende og frastødende på samme tid.

Min første mere grundige introduktion til Noldes værk fik jeg først, da jeg for et par år siden på en vanvittig smuk sensommerdag endnu engang besøgte Seebüll, nu for første gang sammen med en af mine gymnasieklasser. Vi havde bestilt en rundvisning, og guiden formåede på forbilledlig vis at engagere både eleverne og mig. Hun 'åbnede' vigtige malerier i samlingen ved at inddrage eleverne i en samtale om billedernes komposition, deres farver, ligheder og kontraster i motivvalg, den malertekniske udvikling fra et billede til et andet; hun gjorde malerierne levende ved at sætte dem ind i en sammenhæng. Jeg bestemte mig for at lære Nolde endnu bedre at kende og købte første bind af hans biografi.

Et halvt år senere var jeg på ferie i Davos i Schweiz. På Kirchner-museet⁵ dér var jeg så heldig at få en fremragende indføring i Kirchners verden af museumsdirektøren. På denne sommeraften var vi kun en mindre gruppe til den ugentlige omvisning, så det blev til nogle intensive og udbytterige timer. Samtalen faldt også på Kirchners forhold til nazismen, og om hans selvmord kunne forklares med nazisternes fordømmelse af hans malerier. Endnu manglede man flere væsentlige nuancer i det fuldstændige billede af Kirchners holdning til nazisterne, forklarede direktøren, og som et eksempel på en anden maler, hvis forhold til nazismen heller ikke endnu var fuldt belyst, nævnte han så Nolde. Meget tydede på, at han ikke bare var den anti-nazistiske modstandskæmper, som han ofte blev fremstillet som. Meget tydede derimod på, at der i mange år var blevet pyntet på billedet af ham, og at han faktisk havde haft sympati for nazisternes projekt.

Da jeg kom hjem, googlede jeg Emil Nolde, og ganske rigtigt; der var adskillige hits på søgeordene *Nolde* og *nazisme*. Og hvad jeg fandt på nettet tydede ikke alene på, at Nolde havde haft en vis sympati for nazisterne, men derimod på, at han havde været glødende nazist. Det lagde helt nye dimensioner til Noldes gode ry og rygte. Og spørgsmålet meldte sig: Hvordan var det lykkedes igennem mere end 50 år at formidle et billede af en modstandskæmper, hvis han i virkeligheden havde været det modsatte?

Tydeligvis havde man i efterkrigstidens Tyskland behov for tyskere, der havde været i opposition til eller måske ligefrem gjort modstand mod regimet. Man havde brug for tyskere, som kunne ses som en modvægt til hele det nationalsocialistiske massehysteri, der udefra set dominerede billedet af landet.

Der var først og fremmest dem, der aktivt kæmpede mod Hitler, og som risikerede og ofte også betalte med deres liv: mest berømt er studentergruppen *Weißer Rose*⁶ i München, men der var også adskillige grupperinger med kommunistiske sympatier, af Gestapo samlet kaldt *Rote Kapelle*⁷, og ikke mindst var der gruppen omkring Claus Schenk Graf von Stauffenberg, der den 20. juli 1944 forsøgte at slå Hitler ihjel⁸.

⁵ Ernst Ludwig Kirchner (1880-1938): tysk maler, flyttede 1917 til Schweiz, hvor han boede i nærheden af Davos indtil sin død

⁶ *Weißer Rose*: modstandsgruppe, der bl.a. delte illegale flyveblade ud på universitetet i München. Flere af gruppens medlemmer, bl.a. søskendeparret Sophie og Hans Scholl blev arresteret, dømt til døden og henrettet i 1943

⁷ *Rote Kapelle*: betegnelse for mange grupperinger med kommunistisk baggrund. De modarbejdede på mange planer regimet. Mange blev anholdt og dømt til døden. Flere blev på ydmygende måde henrettet i Berlin-Plötzensee i 1942

⁸ Claus Schenk Graf von Stauffenberg planlagde sammen med en gruppe af officerer, embedsmænd og politikere et attentat mod Hitler. Den 20. juli 1944 placerede han i førerhovedkvarteret Wolfsschanze en mappe med en bombe tæt på Hitler. En officer flyttede mappen, fordi den generede ham. Derfor overlevede Hitler, mens fire officerer blev dræbt.

Mange oppositionelle valgte at vise deres afsky for nazismen ved at forlade Tyskland. Og mange af dem ville også have været i livsfare, hvis de var blevet. Det var politiske modstandere⁹ og kunstnere¹⁰, herunder mange forfattere¹¹, der ofte fortsatte kampen mod nazismen i deres eksil.

En del kunstnere¹² og forfattere¹³ blev i Tyskland, selvom det, de skabte, blev forbudt af nazisterne. De gik så at sige i indre eksil ved at blive og holde lav profil. Deres holdning til nationalsocialismen var dog klart oppositionel. Og så var der Nolde, der også blev. Han udøvede endda civil ulydighed ved at trodse nazisternes forbud mod at male. Men nu viser det sig, at han blev tvunget ind i rollen som modstandskæmper. Han ville allerhelst have været nazisternes hofmaler, men nazisterne gengældte ikke hans kærlighed. Derfor blev han meget mod sin vilje udelukket fra det 'gode' selskab og pålagt et Berufsverbot. Og nu viser det sig så også, at dette forbud mod at male synes at være en god historie 'opfundet' til lejligheden af Nolde selv for at fremstå som den modige kunstner, der turde udøve civil ulydighed.

Nolde arbejder, mens han lever, blandt andet i sin selvbiografi på sin egen sandhed om det liv, han har levet; efter hans død arbejder forvalterne af hans eftermæle videre på den sandhed, som efter deres mening er mest opportun. Nu mere end 60 år efter Noldes død synes tiden endelig moden til en mere nuanceret og mere sand sandhed om Nolde. Og den nuværende ledelse i Seebüll synes også at mene, at hele sandheden nu skal frem. Men det er stadig ikke muligt for eksterne brugere at få adgang til de omfangsrige arkiver på Nolde-museet; drypvis kommer nye oplysninger frem i udstillingskataloger – sidst i forbindelse med den store Nolde-udstilling på Hamburger Bahnhof¹⁴, der fokuserer på Noldes relation til nazismen. Men endnu venter et meget omfattende materiale af frem for alt breve på en fremtidig analyse og vurdering.

Interessant bliver det at følge med i, hvad der gemmer sig i arkiverne, og hvor meget det yderligere vil ændre på det billede af Nolde, der, som det fremgår af denne biografi, allerede i løbet af de sidste 15 år har ændret sig radikalt.

⁹ Willy Brandt (1913-1992), Bruno Kreisky (1911-1990), Ernst Reuter (1889-1953), Walter Ulbricht (1893-1973)

¹⁰ Max Ernst (1891-1971), Max Beckmann (1884-1950), George Grosz (1893-1959), Oskar Kokoschka (1886-1980)

¹¹ Heinrich Mann (1871-1950), Thomas Mann (1875-1955), Bertolt Brecht (1898-1956), Anna Seghers (1900-1983), Kurt Tucholsky (1890-1935), Stefan Zweig (1881-1942)

¹² Ernst Barlach 1870-1938), Käthe Kollwitz (1867-1945)

¹³ Werner Bergengruen (1892-1964), Hans Carossa (1878-1956), Ricarda Huch (1864-1947)

¹⁴ Emil Nolde – Eine deutsche Legende. Der Künstler im Nationalsozialismus. Hamburger Bahnhof 12.04.2019-15.09.2019